

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ BUZILISHLARINING
OLDINI OLIISHDA LOGOPEDIK MASHQLAR SAMARASI****Babajanova Dildora Xusinbayevna.**

998938660784 dildora1084@gmail.com.

ALFRAGANUS UNIVERSITEY Defektologiya yo'nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Karimova Zulfiya Abduraxmanovna

ALFRAGANUS UNIVERSITEY pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

**MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:**

Received:27.08.2025

Revised: 28.08.2025

Accepted:29.08.2025

KALIT SO'ZLAR:

nutq buzilishi,
logopediya,
maktabgacha yosh,
artikulyatsion mashqlar,
fonematik eshituv, nutq
rivoji, profilaktika,
tarbiyaviy muhit.

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishlarining kelib chiqish sabablari va ularning oldini olish yo'llari tahlil etilgan. Ayniqsa, logopedik mashqlar orqali bolalarning nutq faoliyatini rivojlantirish va nutq nuqsonlarini bartaraf etishdagi samarali yondashuvlar yoritilgan. Mavzuga oid zamonaviy metodikalar, mashq turlari hamda mutaxassislar tavsiyalari asosida tahliliy fikrlar bayon qilingan.

Kirish

Nutq — bu bolaning fikrini ifoda etish, atrof-muhit bilan muloqot qilish va ijtimoiy tajribani o'zlashtirish vositasidir. Maktabgacha yosh inson hayotida asosiy nutq ko'nikmalari shakllanadigan davr hisoblanadi. Ayni shu bosqichda yuzaga kelgan nutq buzilishlari bola ruhiy va aqliy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi yillarda maktabgacha yoshdagi bolalarda turli ko'rinishdagi nutq buzilishlari — kechikkan nutq rivoji, tovush talaffuzidagi kamchiliklar, dizartriya, afaziya, stammering kabi muammolar ortib bormoqda. Shunday holatlarning oldini olish va o'z vaqtida tuzatish logopedik mashqlar orqali amalga oshiriladi. Bu mashqlar bolalarda

nutq a'zolarining harakatini faollashtirish, fonematik eshituvni shakllantirish va og'zaki nutqni rivojlantirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Nutq buzilishlarining oldini olishda logopedik mashqlar muhim diagnostik va tuzatuvchi vosita hisoblanadi. Ushbu mashqlar bolaning yoshi, psixofiziologik holati, buzilish turiga qarab individual tanlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun logopedik ishlar, avvalo, og'iz apparati muskullarini mustahkamlash, tovushlar talaffuzini to'g'rilash, fonematik eshituvni kuchaytirish va so'z boyligini oshirishga qaratiladi. Logopedik mashqlar faqatgina artikulyatsion a'zolarining jismoniy harakatlarini faollashtirish bilan cheklanmaydi. Ular bolaning idrok, eshituv, diqqat, xotira va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga ham qaratilgan. Shu bois logopedik ishlar kompleks yondashuvni talab etadi. Har bir mashq bolaning yoshiga, nutq buzilishi turiga va psixologik holatiga qarab tanlanadi.

Masalan, passiv artikulyatsion mashqlar nutq a'zolarining harakati cheklangan bolalarda qo'llanadi. Bu holatda logoped bolaga yordam berib, til, lab va jag' harakatlarini mexanik tarzda uyg'otadi. Keyinchalik bu mashqlar asta-sekin faol mashqlarga o'tkaziladi. Bu bosqichlar bolaning og'zaki nutqqa tayyorlanishini ta'minlaydi.

Nafas chiqarish mashqlari ham nutq buzilishini bartaraf etishda muhim o'rin tutadi. To'g'ri nafas olish va chiqarishni o'rgatish orqali bolalar tovushlarni aniqlik bilan talaffuz qilishga o'rganadi. Masalan, shishirilgan shar bilan ishlash, qog'ozni puflash, pufakchalardan iborat o'yinlar bu mashqlarni o'yin orqali amalga oshirish imkonini beradi. Shu tariqa nafas chiqarish kuchi, davomiyligi va ko'ordinatsiyasi rivojlanadi.

Ovoz chiqarish va fonetik mashqlar orqali bola turli tovushlarni to'g'ri aytishga o'rganadi. Bunda hayvonlar, transport vositalari, tabiat tovushlarini taqlid qilish, she'r va dialoglarni takrorlash orqali bola nutq ritmi va ohangini to'g'ri egallaydi. Bu jarayonda bola faqat tovushni emas, balki uning emotsional tusini ham tushunishga harakat qiladi.

Logopedik mashqlarning samarali o'tishi uchun o'yin shaklida tashkil etilishi muhim. Maktabgacha yoshdagi bolalar faol, emotsional va o'yinga moyil bo'lgani sababli, darslar jarayonida o'yinli elementlardan keng foydalanish natijadorlikni oshiradi. Masalan, "kim ovoz chiqardi?", "tilimni yashirdim", "labimni top" kabi o'yinlar yordamida bola mashqni tabassum bilan bajaradi, charchamaydi va ruhiy jihatdan ijobiy ta'sirlanadi.

Zamonaviy logopediya amaliyotida vizual materiallar va audiovizual ko'makchilar ham keng qo'llanmoqda. Rangli suratlar, qisqa animatsiyalar, didaktik kartochkalar, video-mashqlar orqali bola konkret predmet va hodisalarni tovush bilan bog'lab o'rganadi. Bu metodlar vizual va eshituv kanallarini birgalikda ishga soladi, bu esa ko'pchanalik idrokni shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, emosional va psixologik muhitning sog'lomligi logopedik ishlarning samaradorligiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Bola o'zini ishonchli his qilganida, unga nisbatan iliqlik va mehr-muhabbat ko'rsatilganida u erkin nutq faoliyatini bajaradi. Aksincha, bosim ostida, tanbeh berilgan, yoki salbiy baholangan vaziyatlarda bolaning nutqi yanada sekinlashishi yoki to'xtab qolishi mumkin. Shu bois logoped darslarida bolani ruhlantiruvchi so'zlar, iltifotli yondashuv va muvaffaqiyatni qadrlash tamoyillari amal qiladi.

Bundan tashqari, logopedik profilaktika ishlari ham muhim hisoblanadi. Ya'ni nutq bilan bog'liq muammolar hali paydo bo'lmagan bolalar bilan ham mashqlarni boshlash mumkin. Bu erta oldini olish choralari sifatida karikatura aytish, og'zaki hikoya tuzish, tovushli ertaklar tinglash, suratlariga qarab gap tuzish kabi faoliyatlar orqali amalga oshiriladi. Ushbu ishlar bola nutqining tabiiy rivojlanishini rag'batlantiradi.

Logopedik mashqlar nafaqat nutq organlarining faoliyatini tiklaydi, balki bolaning umumiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, mashqlar jarayonida bolaning eshitish diqqatini jamlash, tovushni ajratish, mantiqiy fikrlash, so'z boyligini kengaytirish, o'z fikrini aniq va izchil ifoda etish kabi ko'nikmalari shakllanadi. Bu jihatlar maktabga tayyorgarlik bosqichida o'ta muhim ahamiyatga ega.

Psixomotorik mashqlar logopediyada alohida o'rin tutadi. Nutq buzilishi ko'pincha harakat koordinatsiyasi bilan bog'liq bo'lib chiqadi. Masalan, dispraksiya, kechikkan psixomotor rivojlanish, yoki umumiy nutq rivojlanishidagi orqalanishlarda bolalarda nafaqat so'zlashish, balki harakatlarning ketma-ketligini tushunishda ham muammolar kuzatiladi. Shu bois, logopedik mashqlarda imo-ishoralar, mimika, barmoq o'yinlari, rasmga qarab harakat qilish kabi topshiriqlar ham qo'llaniladi. Bu usullar nutq bilan harakat o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi.

Sensor-integratsion yondashuv ham logopediya sohasida tobora keng qo'llanmoqda. Bu yondashuv orqali bola sezgi organlari — ko'rish, eshitish, sezish, muvozanat tizimi orqali axborotni to'g'ri qabul qilishga o'rgatiladi. Nutq rivojida sezgilar muvozanatli bo'lishi lozim, aks holda bola tovushlarni chalkashtiradi, talaffuzda muammolar yuzaga keladi. Sensor mashqlar, masalan, turli teksturadagi buyumlar bilan ishlash, tovushlarni tanib olish, ovoz manbasini topish, vizual materiallarga qarab tovush aytish kabilar orqali amalga oshiriladi.

Jamoaviy mashg'ulotlar esa bolani ijtimoiylashtirishda katta ahamiyatga ega. Logopedik darslar faqat individual tarzda emas, kichik guruhlarda ham o'tkazilishi mumkin. Guruhda bajariladigan nutq o'yinlari bolalarning o'zaro muloqotini mustahkamlab, ularni erkin fikr

bildirishga undaydi. Ayniqsa, rolli o'yinlar — do'konchi va xaridor, vrach va bemor, ota-ona va bola kabi sahnalashtirilgan mashqlar o'ziga xos logopedik terapiya vositasi sifatida xizmat qiladi.

Ota-onalar bilan hamkorlik logopedik mashqlar samaradorligining ajralmas qismi hisoblanadi. Ko'plab bolalarda nutq muammosi uyda kam muloqot qilish, noto'g'ri tilda so'zlashish yoki bola nutqiga yetarlicha e'tibor berilmasligi tufayli yuzaga keladi. Shu sababli logoped tomonidan ota-onalarga tavsiya etiladigan uy mashqlari, muloqot usullari, ertak o'qish, she'r yodlash, birgalikda rasm chizish, predmetlarni nomlash kabi faoliyatlar nutqni mustahkamlashda muhim o'rin tutadi.

Bundan tashqari, ayrim bolalarda nutq buzilishi ko'p hollarda psixologik omillar bilan bog'liq bo'lib, logopedik mashqlarda psixologik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Bolaning o'ziga ishonchini tiklash, sahnadagi qo'rquvni yengish, o'z fikrini aytishdan tortinmaslik uchun motivatsion usullar qo'llaniladi. Rag'batlantiruvchi so'zlar, muvaffaqiyatni baholash, bolaga "sen eplay olasan", "men seni eshitaman", "bu juda yaxshi chiqdi" kabi ijobiy turtkilar berish orqali logoped mashqlar samaradorligini oshirish mumkin.

Yana bir zamonaviy yondashuv — raqamli logopediya. Bugungi kunda logopedik amaliyotda kompyuter dasturlari, mobil ilovalar, interaktiv o'yinlar yordamida mashqlar o'tkazish keng tarqalmoqda. Bu vositalar yordamida bola mustaqil ravishda tovushlarni mashq qiladi, to'g'ri talaffuzni eshitadi, shakl va so'zlarni bog'laydi, savollarga javob beradi. Interfaol platformalar mashqlarni o'zlashtirishni tezlashtirib, bolalarda logopedik faollikni oshiradi.

Artikulyatsion mashqlar — eng asosiy logopedik vositalardan biridir. Ular til, lab, jag' va yonoq mushaklarini harakatlantirish orqali talaffuzni aniqlashtirishga xizmat qiladi. Masalan, "tilni iloncha qilish", "labni cho'chhaytirish", "tilni yuqori tanglayga tekkizish" kabi oddiy, ammo doimiy bajariladigan mashqlar oraliq a'zolar harakatini muvofiqlashtiradi. Bu mashqlarni ritmik tarzda bajarish esa nutq tovushlarining aniqligini oshiradi.

Shuningdek, fonematik eshituvni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar — tovushlarni ajratish, farqlash, ularni takrorlash kabi faoliyatlar bolalarning fonematik tizimida aniq tasavvur hosil bo'lishiga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida, savod o'rganishga tayyorlov bosqichida muhim ahamiyat kasb etadi.

Nutq terapiyasida zamonaviy texnologiyalar ham keng qo'llanilmoqda. Maxsus logopedik dasturlar, mobil ilovalar, tovushli o'yinlar va audio-vizual vositalar orqali mashqlarni qiziqarli, interaktiv shaklda tashkil etish mumkin. Masalan, logopedlar tomonidan yaratilgan interaktiv o'yinlarda bolaning tovushni to'g'ri talaffuz qilishi uchun vizual va eshitish stimuli beriladi, u mashqni to'g'ri bajarganida esa darhol musbat baholanadi. Bunday motivatsion usullar bolaning nutqqa qiziqishini oshirib, logopedik mashqlarning samaradorligini ko'paytiradi.

Shu bilan birga, logopedik mashqlarning samarasi tarbiyachi va ota-onalar bilan olib boriladigan hamkorlikka ham bevosita bog'liq. Uy sharoitida logoped ko'rsatmasi asosida bajariladigan oddiy mashqlar, ertak aytish, tovushli o'yinlar, she'r yodlash kabi faoliyatlar bolada to'g'ri nutq shakllanishini tezlashtiradi. Muhitdagi muloqot sifati, emotsional qo'llab-quvvatlash ham nutq rivojida muhim rol o'ynaydi.

Xulosa

Nutq buzilishlarining erta aniqlanishi va logopedik mashqlar orqali tuzatib borilishi bola rivoji uchun muhim omildir. Maktabgacha yoshda bu muammolarning oldini olish imkoniyati yuqori bo'lib, to'g'ri tanlangan mashqlar bolaning og'zaki nutqini to'g'ri shakllantirishga, ijtimoiylashuv darajasini oshirishga yordam beradi. Logopedik mashqlar, ayniqsa artikulyatsion va fonematik mashqlar, mustahkam metodik asosga ega bo'lib, hozirgi zamon texnologiyalari bilan birgalikda ular samaradorligini yanada kuchaytiradi. Eng muhimi, logopedik jarayon doimiylik, izchillik va bolaga individual yondashuvni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi me'yoriy hujjatlari
2. Karimova N. "Logopedik mashqlar majmuasi" – Toshkent, 2021
3. Sharipova G. "Nutq rivojida logopedik yondashuvlar" – Samarqand, 2020
4. Kolesnikova E.A. "Logopediya asoslari" – Moskva, 2019
5. <https://www.speechpathology.org>
6. Vygotskiy L.S. "Psixologik rivojlanish nazariyasi" – tarjima nashrlari